

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КУЗЬ Олег Миколайович

**ВИЩА ШКОЛА УКРАЇНИ
НАПЕРЕДОДНІ ХХІ СТОЛІТТЯ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Спеціальність 22.00.06 — соціологія культури, освіти, науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

ХАРКІВ 1995

00754775 (Z)

AB 32.309

Робота виконана в Національній юридичній академії України

Науковий керівник — доктор історичних наук, професор
АСТАХОВА Валентина Іларіонівна

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, професор
СОБОЛЄВ Василь Олександрович,
кандидат економічних наук, доцент
ЧЕРНЕЦЬКИЙ Юрій Олександрович

Провідна організація — Харківський державний педагогіч-
ний університет ім. Г. Сковороди

Захист відбудеться « 30 » _____ травня 1995 р.
о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 02.02.06 Харківського державного університету (310022
Харків, вул. Мироносицька, 1, соціологічний факультет,
ауд. 2-29)

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науко-
вій бібліотеці Харківського державного університету за
адресою: 310077 Харків, пл. Свободи, 4

Автореферат розіслано « 29 » _____ квітня 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. ШЕРЕМЕТ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Вирішення глобальних проблем, з якими зіткнулося останнім часом світове суспільство, передбачає кардинальну зміну умов життя людини, що неможливо без постійного зростання інтелектуального потенціалу, формування якого є основною функцією вищої школи.

Зміни, що відбуваються в Україні, з необхідністю вимагають нових підходів до організації діяльності вищої школи, до самої філософії вищої освіти. Орієнтована насамперед на задоволення потреб країни в кадрах фахівців, вона продовжувала і в середині 90-х років все ще рухатися шляхом вузького прагматизму, наслідком чого стало постійне зниження фундаментального, загальнокультурного і гуманітарного рівня її випускників.

Створення демократичних механізмів управління вищою школою стало однією з важливих умов підвищення якості підготовки фахівців, їх творчої активності, виступило попередньою умовою виходу системи вищої освіти з кризи.

Процеси реформування вищої школи України включають низку інноваційних напрямків: багатоступенева система освіти, акредитаційні механізми управління системою, нові умови прийняття у вузи і т. д. Стрижень усіх реформ - зміна самого змісту освіти, соціальних цілей діяльності вищої школи.

Для будь-якого суспільства освіта, наука та культура історично виступають консолідуючою силою, яка сприяє вирішенню і глобальних соціально-економічних проблем. Визнання того факту, що освіта є інститутом трансляції культури, примушує не тільки фахівців, але й численні соціальні верстви, політичні організації, батьківську громадськість критично оцінювати зміст навчальних програм.

Пошук шляхів оновлення системи освіти - глобальний процес, який різко ускладнюється в Україні в зв'язку з загальною кризою соціума. Уже сьогодні спостерігається безповоротний розлад вищої школи, скорочення можливостей виконання нею своїх нормативних соціальних функцій. Звідси - дуже гостра необхідність об'єктивного аналізу становища особливостей функціонування вищої школи в сучасних умовах і опрацювання науково обґрунтованих рекомендацій по стриванню не-

гативних процесів і поступовому реформуванню системи вищої освіти.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема освіти для вітчизняної науки і культури не є новою. Вона десятиліттями обговорювалася вченими, педагогами, письменниками, громадськими та державними діячами і залишається актуальною.

Розвиток соціології як самостійної галузі знання в колишньому СРСР підготував передумови для відповідного методологічного погляду на освіту. В 60-70-х роках розпочала формуватися соціологія освіти, про що свідчить поява статей і монографій Н.А.Аїтова, В.Г.Афанасьєва, Г.М.Вєлкова, В.П.Єлутіна, В.О.Жаміна, Л.М.Лєсохіної, Р.Р.Мавлютова та ін. Наприкінці 70-х та на початку 80-х років з'явилися перші фундаментальні роботи, в яких комплексно розглядалися окремі аспекти розвитку вищої школи. Були опубліковані монографії В.М.Дімова, С.М.Єрьоміна, А.Б.Зельманова, А.В.Кооп, В.Т.Лисовського, В.Г. Осипова, М.М. Руткевича, Ф.Р.Філіпова, О.О.Якуби та інших. Саме в цей період було зроблено значний крок вперед у розробці та систематизації проблем освіти, в тому числі й соціологічних проблем вищої школи. В цей час досліджуються важливі методологічні питання взаємодії вищої школи і суспільства: функції і протиріччя, вплив на соціальну структуру, можливості взаємодії з соціально-економічною і соціально-політичною сферами суспільства, соціалізація особистості у вузі тощо. Визначено предмет соціології освіти, систематизовано психічний апарат, дано загальну характеристику основних соціологічних проблем цієї галузі.

У 80-ті роки на повний голос заявили про себе національні дослідницькі школи, що працювали над проблемами освіти, релі всебічний соціологічний пошук оптимальних шляхів подальшого розвитку освітянського простору. Крім московської та лєнінградської шкіл (М.М.Руткевич, Ф.Р.Філіпов, С.М.Іконнікова, В.Т. Лисовський та ін.) плідно працюють прибалтійські (М.Х.Тітна, А.А.Матуленіс, М.Є.Ашмане), уральські (Л.Я.Рубіна, Л.Н.Коган, А.П.Вєтошкін, І.І.Осинський) соціологи. Значний внесок у розробку актуальних проблем розвитку освіти вносить і українська соціологічна думка, зокрема Харківська школа соціологів на чолі з О.О. Якубов, яка

розробляє питання оновлення освітянської системи, подолання кризових явищ у вищій школі.

Вивчення кризового стану вітчизняної вищої освіти дозволило відпрацювати деякі нові підходи, позиції та оцінки. Це стосується усвідомлення глобального характеру кризи освітньої системи, необхідності створення системи безперервної освіти і дослідження "соціокультурного поля" освітньої діяльності.

Соціальні реформи висунули на перший план питання, пов'язані з формуванням нової концепції освіти. У дослідженнях В.І.Астахової, І.В.Бестужева-Лади, В.Б.Миронова, О.В.Долженка, В.Я.Нечасова, М.М.Пахомова, Ф.І.Перегудова, В.М.Розіна, О.Я. Савельєва та інших авторів широко дискутуються такі її сторони, як зміна цілей освіти у зв'язку з технологічним та інформаційним станом науково-технічної революції, перенесення акценту на упереджуючу підготовку людини в системі вищої освіти, трансформація функцій освіти тощо.

В працях В.В. Герчикової, В.О. Дмитренка, Н.А. Люрія зроблена спроба узагальнити постійні і виникаючі проблеми у вивченні вищої школи, розглянути освіту як соціальний інститут з позицій єдності системно-діяльнісного й історичного підходів до розкриття соціальної природи і тенденцій у розвитку освіти в широких просторово-часових інтервалах.

Фахівці з проблем вищої школи до недавнього часу майже не торкалися, що цілком закономірно, питань національних систем освіти, специфіка яких проявлялася слабо внаслідок установки на нівелювання і однаковість. У 60-70-ті роки з'явилися перші аналітичні праці з проблем вищої школи України М.С. Гриценка, Ю.М. Даденкова, В.М.Даниленка, Г.Г.Єфименка, В.І.Пітова, Г.Г. Ясницького. З початку 90-х років над питаннями ролі вищої школи у формуванні інтелектуального потенціалу України плідно працюють дослідники Києва (В.І. Волович, С.О. Войтович, В. М.Литвин, Н. І. Пасько, В. Л. Оссовський, Л.В. Сохань), Львова (В.М.Піча, Т.Є.Старченко, Н.Й.Черниш), Одеси (Н.О. Победа, І. М. Попова), Харкова (В. І. Астахова, А. І. Андрющенко, В. С.Бакіров, Л. М.Герасіна, Н. Р.Осипова, В.О. Соколов, Є.Л. Уварова, Ю.О. Чернецький, І.І. Шеренет, О.О. Якуба).

З початку 90-х років в цих центрах ведеться послідовна робота по виявленню історичних традицій та соціологічних закономірностей становлення та розвитку національних освітянських систем, зокрема освітянського простору в Україні. Серед зарубіжних авторів, працюючих над проблемами соціології освіти, науки і культури, необхідно відзначити дослідження Р. Будона, Ф. Ван Вугта, Ф. Кумбса, Б. Саймона, А. Турена, Т. Хусена та ін.

При загальному інтересі та великій кількості спеціальних робіт залишаються недостатньо опрацьованими питання систематизації соціальних функцій і цілей вищої школи, методологічних принципів побудови і розвитку сучасних освітніх систем, взаємозв'язку освіти і культури. Найменше досліджені варіанти функціонування вищої школи в системі ринкових відносин, механізми і шляхи її фінансування в нових умовах. Очевидно, що прийнята раніше теза про дієвість вищої освіти як чинника вертикальної соціальної мобільності потребує уточнення.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи - проведення аналізу діяльності вищої школи України для з'ясування стану і перспектив її розвитку, прогнозування можливих конфліктних ситуацій в системі "суспільство - освіта"; визначення критеріїв оптимальних шляхів їх подолання.

Досягнення поставленої мети висунуло виногу вирішення цілого комплексу завдань: а) визначення нових методологічних підходів до дослідження проблем вищої школи; б) виявлення загального й особливого у кризі вищої школи України; в) розроблення критеріїв оптимальності освіти, яка розглядається як елемент системи культури; г) обґрунтування пріоритетності дослідження соціокультурної діяльності вітчизняної вищої школи.

Об'єктом дисертаційної роботи виступає соціальний інститут вищої школи в системі державних та суспільних інститутів України.

Предметом дослідження є діяльність вищої школи, держави і суспільства в цілому, спрямована на кардинальне оновлення системи вищої освіти, на преборення кризових ситуацій, поглиблення гуманізації і гуманітаризації навчання, зако-

номірності взаємодії, взаємообумовленості життєдіяльності суспільства, держави та вищої школи.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є соціально-історичний системний підхід до феномена освіти, суттєві, структурні компоненти якої розглядаються у наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених. Системний підхід до освіти (вищої школи) є провідним у дисертації, він обумовив відбір матеріалу і логіку викладу, дав змогу розкрити причини складностей, що виникають між освітою та суспільством.

Емпіричною основою роботи є дані соціологічних досліджень "Оптимальна структура системи освіти в Україні", "Соціальний захист учнівської молоді та студентства", які проводилися кафедрою соціології Української юридичної академії в 1990-1994 роках за безпосередньої участі автора.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній: а) виділено основні риси і причини глобальної кризи сучасної вищої школи на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних джерел; б) визначено особливості прояву цієї кризи в Україні; в) систематизовано основні методологічні принципи побудови і розвитку сучасних освітніх систем; г) сформульовано комплекс внутрішніх і зовнішніх протиріч у функціонуванні соціального інституту вищої школи; д) переглянуто ієрархію функцій вищої школи в сучасному суспільстві. Функцію формування інтелектуального потенціалу визнано вихідною; е) проаналізовано методологічні аспекти взаємозв'язку культури і освіти.

Практична значущість дослідження. Зроблені у даній роботі висновки методологічного характеру можуть бути використані для подальшого формування нової концепції вищої освіти та регулювання відповідності соціальних функцій вищої школи потребам суспільства. Матеріали дослідження використовуються кафедрою соціології Національної юридичної академії України у навчальному процесі при читанні лекцій із загальносоціологічної теорії, по спецкурсах "Соціологія освіти" та "Педагогіка і психологія вищої школи".

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної роботи знайшли відображення в опублікованих наукових працях і були викладені: а) на міжвузівській науково-практичній конференції "Вища школа в соціально-економічній і політичній

системі суспільства" (Харків, 1992); б) на Всеукраїнській науково-методичній конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасність" (Київ, 1993); в) на міжнародній науково-практичній конференції "Людина і політика" (Харків, 1993); г) на міжнародному семінарі-майстерні з питань ефективності викладання соціології (Харків, 1994).

Структура дисертації. Робота складається з вступу, двох глав, висновку та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності теми дисертації, показує ступінь її опрацьованості в науковій літературі. Визначені об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, відзначені вихідні теоретичні джерела та емпірична основа роботи, відображені її наукова новизна та практичне значення, названі форми апробації та можливі сфери застосування.

Глава перша "Методологічні аспекти вивчення проблем вищої школи" складається з двох параграфів: 1. Вища школа як частина освітньої системи і соціальний інститут суспільства. 2. Криза сучасної вищої школи: глобальні проблеми і національні особливості. Розглядається сутність категорії "соціальний інститут", її співвідношення з іншими поняттями, серед яких окремо виділяються поняття "суспільство" і "культура". Відзначено, що серед інших соціальних інститутів суспільства одне з найважливіших місць посідає інститут вищої школи як визначальна частина освітньої системи. Аналізуються причини, які призвели до кризи сучасної вищої школи, і виділяються риси її прояву в сучасному світі; виявляється специфіка кризових явищ у діяльності вищої школи України і на цій основі пропонуються деякі методологічні принципи вивчення цих процесів.

Суспільна значущість вищої школи супроводжується зростанням ступеня її інституціоналізації. Основними ознаками соціального інституту освіти є: 1) соціальні функції виховання і навчання, які підпорядковуються громадським потребам; 2) наявність суспільно вироблених форм - освітніх установ,

Їх організація і становище у суспільстві; 3) наявність регулятивів по функціонуванню даних установ і осіб, які беруть участь в освітній діяльності, тобто: а) цілей, свідомо поставлених суспільством; б) законів, що визначають функціонування установ; прав та обов'язків осіб, які реалізують ці права й обов'язки; в) методів освітньої діяльності (методів навчання, виховання); г) матеріально-технічних засобів (економічної бази).

Ці ознаки притаманні й соціальному інституту вищої школи як частині соціального інституту освіти. Специфічною ж її ознакою є те, що здійснення соціальної функції навчання і виховання своїм кінцевим результатом і метою має формування інтелектуального потенціалу суспільства, який визначає успіхи розвитку всіх сфер життєдіяльності.

У методології дослідження вищої школи значне місце відводиться проблемі її функцій. Значущість цього питання визначається необхідністю підвищення ролі освіти в регулюванні соціальних відносин і соціальної структури суспільства. Робота містить огляд існуючих у науковій літературі точок зору на градацію соціальних функцій освіти. Виділяючи певну єдність авторів у їх розумінні, дисертант вважає, що осмислення ієрархії функцій вищої школи змінюється зі зміною наших поглядів на світ, суспільство. Завдання побудови незалежної Української держави, національного, духовного і культурного відродження, становлення демократичного суспільства і ринкової економіки, підняття вітчизняної науки і техніки до світового рівня об'єктивно екстраполюються на систему вищої освіти; активна участь у їх вирішенні їй складає її основні функції. Виходячи із своєї внутрішньої природи як специфічної підсистеми суспільства, вища школа розв'язує ці завдання неоднаковою мірою, бо зміст функцій визначається не лише цілями суспільства, а й специфікою самої вищої школи.

Вихідною функцією вищої школи визначається функція формування інтелектуального потенціалу суспільства, який являє собою складне і багатогранне утворення, систему органічно взаємозв'язаних політичних, правових, моральних, наукових, естетичних та інших духовних цінностей. Він вбирає в себе

все багатство і різноманітність ідей, поглядів, уявлень людей, спирається на силу людського розуму, колективного інтелекту і своє найбільш концентроване, суттєве висловлення знаходить у світогляді, в реальних можливостях ідеології та науки слугувати ідеям творення, консолідації і розвитку нового суспільства. Соціально-економічна і соціально-політична функції мають хоча і важливе, але підлегле значення, і шляхи їх реалізації у сучасному суспільстві значною мірою мають бути переосмислені.

Сучасний етап розвитку освіти як суспільної форми духовного розвитку характеризується, по-перше, радикальною зміною наукового знання і технології навчання на всіх рівнях педагогічного процесу; по-друге, дійсно масовістю, що забезпечує підготовку нових поколінь до життя і діяльності в "технізованому" і насиченому науковою інформацією світі; по-третє, чіткою орієнтацією на підготовку до професійної діяльності, прямо чи непрямо (через численні практичні додатки застосування) пов'язаної з наукою. В нових культурно-історичних умовах сутність і основні функції освіти виходять далеко за межі навчально-виховної діяльності з її спеціалізованими, локальними цілями передачі і засвоєння тієї чи іншої суми знань, умінь і навичок, з одного боку, формування певних якостей особистості - з іншого. Віднині, підкреслюється з роботи, справжня сутність і роль освіти повинні розкриватися лише у відповідності до фундаментальних суспільних процесів соціалізації особистості як культурно-історичного суб'єкта і головної виробничої сили суспільства, а також у широкому контексті відтворення всього соціально-культурного досвіду, включаючи пізнавальний.

Усе попереднє дозволяє зробити висновок, що в сучасну епоху основним протиріччям у системі "суспільство - освіта" є протиріччя між безпосередньо суспільними формами освіти, з одного боку, і локальними, вузькофункціональними характером діяльності суспільних навчально-виховних систем (у тому числі й вищої школи) - з другого. Це протиріччя є загально-соціальним наслідком науково-технічного прогресу в сфері навчання і виховання і лежить в основі розвитку вищої освіти у всіх країнах світу.

У роботі обґрунтована необхідність зміни стратегічних, глобальних цілей освіти, перестановки акценту із знань фахівця на його людські, особисті якості, що виступають як цілі підготовки людини до майбутньої фахової діяльності, яка розглядається не лише в професіональному, але й соціальному і культурно-історичному контекстах. Між іншим, зміст, методи і засоби освіти в цілому все ще орієнтовані на розв'язання приватних (у порівнянні з глобальною суспільною роллю освітньої діяльності) завдань, які висувуються і реалізуються без урахування радикальних змін місця освіти у руслі цілісної суспільно-історичної практики.

Висновок про невідповідність рівня функціонування і цільових завдань вищої освіти потребам суспільства, яке швидко змінюється, послужив основою виділення найбільш істотних рис її кризи.

1. Неспроможність старих методів і цілей навчання та виховання викликає необхідність розвивати у молоді здібність до самоосвіти і самовиховання, до оволодіння навичками, які дозволяють одержувати нові знання і справлятися з новими завданнями протягом усього життя, що надзвичайно важливо в період бурхливого науково-технічного прогресу і розвитку суспільства.

2. В результаті зростання безробіття серед молоді в країнах розвинених і які розвиваються сумніву підлягає сам характер взаємозв'язку між освітою і роботою.

3. Не відповідає вимогам роботодавців не стільки кількість кваліфікованих фахівців, скільки якість їх підготовки. По-перше, висловлюється стурбованість щодо загальних інтелектуальних можливостей випускників вузів; по-друге, існує точка зору, що обсяг одержаних ними знань недостатній для роботи; по-третє, висловлюються скарги з приводу ставлення молоді до праці.

4. Незважаючи на різноманітність форм і напрямків, найбільш очевидно і послідовно криза проявляється у фінансуванні освіти.

5. Проблеми демократизації доступу в вищу школу також свідчать про кризові моменти її розвитку. Освіта відіграє велику роль у розподілі благ, і важко сказати, яким чином

бідні країни могли б забезпечувати освіту на більш справедливій основі, навіть якщо б вони могли протистояти політичному тиску з боку заможних груп населення, які використовують освіту в своїх інтересах. При значному перевищенні попиту над пропонуванням (принаймні що стосується прийнятної якості) і організації у національних інтересах високоякісної освіти для окремих індивідів виникає неминуче величезний розрив у якості освіти і в одержуваних від неї переваг.

6. Відбувається зростання інтересу до питання кризи моралі. Воно безпосередньо пов'язане з уявленням про роль вищої школи як одного з основних інститутів суспільства, відповідальних за набуття молоддю правильних знань, формування певних поглядів належної поведінки, які б відповідали комплексу моральних цінностей, принципів і норм, пануючих у суспільстві в цілому.

Наприкінці першої глави автор наводить специфічні особливості прояву кризи вищої школи в Україні, аналізує причини ситуації, що виникла, виділяючи окремо такі: а) крах соціального експерименту побудови соціалізму і в зв'язку з цим крах основних принципів і догм системи освіти і виховання; б) здержавлення системи освіти, бюрократизація всіх її структур; несвобода вищої школи і всієї освітньої системи, її монополізм і відсутність варіантності; в) спотворення соціальних цілей і функціональних обов'язків вищої школи; проблема кадрів; г) незатребуваність знань у суспільстві; зниження престижу вищої освіти; д) відсутність моделі системи вищої освіти, наукової концепції її подальшого розвитку.

Реформування вищої школи України, на думку автора, можливе за умови дотримання основоположних методологічних принципів побудови і розвитку сучасних освітніх систем. Традиційно до групи соціальних принципів організації і розвитку систем освіти включають загальність, безперервність, спадкоємність, підготовку кадрів широкого профілю, єдність навчання і виховання, інтенсифікацію накопичення знань шляхом гнучкості та самоадаптації змісту освіти. Наводиться низка нових принципів розвитку освіти як системи, найважливішими з яких є: а) принцип інституціональної рефлексії; б) принцип випереджуючого розвитку освіти; в) принцип інноваційності;

г) "зважений консерватизм"; д) принцип "формування вільного освітнього середовища".

Глава друга "Трансформація соціальних цілей і функціональних характеристик вищої школи України в умовах становлення ринкових відносин" складається з двох параграфів: 1. Актуалізація соціокультурної діяльності вищої школи. 2. Реформа вищої школи як спосіб розв'язання основних суперечностей у системі "суспільство - освіта".

Незважаючи на глобальний характер кризи освіти, її форми мають свою специфіку в різних регіонах планети, а іноді й істотно відрізняються в залежності від конкретної соціально-політичної, економічної і культурної ситуації в тій чи іншій країні світу. Поряд з глобальними проблемами освіти і вищої школи, в Україні чітко проявляється ще низка чинників, гальмуючих і блокуючих процес подолання кризи освітньої системи. В їх основі лежать глибинні зрушення в культурі й економіці, що відбулися за період від дня проголошення незалежності України.

Реалізуючи соціокультурний підхід до діяльності вищої школи як соціального інституту, виділяють взаємовідносини "освіта - культура". Поняття "культура" є базисним щодо поняття "освіта", і смисл останнього розкривається лише в співвідносності з першим. Методологічний ключ до вирішення проблеми взаємозв'язку культури й освіти може бути знайдено при дослідженні процесу соціалізації, бо саме він є основою освіти і являє собою культурний процес за своєю суттю. Постановка питання про освіту як елемент культури передбачає системний підхід до вивчення як того, так і другого феномена. При цьому перед дослідниками постає завдання пошуку критерію, відповідно до якого можна вважати, що система функціонує оптимально.

За критерій оптимальності освіти з урахуванням того, що ця система є елементом системи культури, можуть бути прийняті три критерії:

1. Критерій суспільної доцільності. Мається на увазі насамперед: а) відповідність структури освіти її цільовій функції, тобто ідеальній моделі освіти, яку ми сприймаємо; б) відповідність її структури структурі культури й умовам їх

існування на даному етапі розвитку нашого суспільства; в) напрямок структурних процесів у системі освіти, який визначається взаємодією зовнішніх /щодо системи освіти/ і внутрішніх /існуючих у самій системі освіти/ умов, у зв'язку з чим необхідно відзначити: прогностичність, тобто роль прогнозування змісту освіти, в результаті якого має бути отримана випереджуюча інформація про ймовірні перспективи тих чи інших галузей знання, характер та об'єкти праці тощо; і, нарешті, зворотний зв'язок, тобто дія результатів структурних процесів на вихідну структуру в плані її оптимізації.

2. Критерій перспективності і життєздатності всіх і окремих елементів освіти і засобів, характеру та форм їх зв'язку. Таку життєздатність забезпечує багатоступеневість і розгорнутість як по вертикалі, так і по горизонталі. При цьому кожний ступінь водночас має бути самодостатнім, тобто цілком реалізовувати свої специфічні цілі, і в той же час перехідним до наступного, більш високого ступеня, тобто сприяти здійсненню спадкоємності і формуванню інтелектуальної еліти.

3. Критерій "людинорозмірності" структури освіти, що означає: а) задоволення потреби будь-якої особи в освіті незалежно від її соціального статусу і матеріального становища; б) постійне відтворення цієї потреби; в) формування гуманістичного потенціалу Суспільства.

Аналіз сучасної системи освіти в Україні показує, що вона має обмежені можливості адекватно задовольнити суспільні потреби, що виникли в результаті вибору народом України незалежності й демократії. Зараз склалася принципово нова ситуація в системі освіти, основними характеристиками якої є: 1) формування ринку праці як невід'ємної складової частини економічної системи країни, в результаті чого суттєво змінюється економічна природа освіти; 2) орієнтація на формування національної освіти; 3) гуманізація освіти, домінування інтересів людини як основного чинника розвитку освіти, як системи, що існує для задоволення цих інтересів; 4) поява недержавної, "альтернативної" освіти.

Автор розглядає питання про багатоскладовий (соціально неоднорідний) характер українського соціума, про наявність у

ньому яскраво виражених регіональних, етнічних, релігійних, лінгвістичних субкультур і, як наслідок цього, необхідність відбиття цього факту в діяльності вищої школи, виходячи з критеріїв оптимальності освіти і з урахуванням того, що освіта є елементом культури.

Сучасні системи освіти - це та сфера, де не тільки перетинаються, але й стикаються інтереси різних класів, прошарків і груп. І навіть не проповідуючи класовий підхід при соціальному аналізі освітніх систем, слід визнати з позицій будь-якої сучасної методології, що стійкий розподіл суспільства на багатоваріантні соціальні структури, його соціальна диференціація впливають на стан системи освіти.

Можливо, що криза вищої школи України триватиме довше, ніж це прогнозується, і буде глибшою завдяки наявності цілої низки соціокультурних конфліктів.

Розглядаючи взаємозв'язок освіти й економіки, важливо виділити два моменти, які часто залишаються поза увагою: по-перше, фактично вже зараз існує повний спектр економічних підходів до питань праці, розвитку людських ресурсів і освіти; по-друге, різноманітність поглядів виникла не раптово, вона - результат багатої історії економічної думки, "історії", частиною якої є ми самі і яка продовжує розвиватися.

Вища школа України, виконуючи найважливіше соціальне замовлення відповідно до суспільно-політичних та економічних перетворень, виступає як чинник могутнього відтворення продуктивних сил України. Проте існуюча система вищої освіти не повністю забезпечує реалізацію своїх стратегічних завдань, головним з яких є:

- забезпечення громадянам України можливості в отриманні вищої освіти повного рівня за бажаним напрямком;
- формування мережі вищих навчальних закладів, яка рівнем підготовки, типами навчальних закладів, формами і термінами здобуття освіти, джерелами фінансування задовольняла б інтереси особи, потреби кожного регіону і держави в цілому;
- виведення вищої освіти в Україні на рівень світових стандартів.

Процес реалізації цих цілей значною мірою гальмується недостатнім розвитком прогнозування змісту освіти, не до кінця вирішеною проблемою диференціації навчання фахівців у вузі з урахуванням їх конкретних функцій надалі, невирішеною проблемою єдності фундаментальної теоретико-методологічної освіти з гнучкою прикладною частиною, а також проблемою гуманізації та гуманітаризації освіти. Не сприяють досягненню цих цілей і чисто прагматичний підхід до освіти, і організація навчального процесу, не говорячи вже про недостатнє фінансування та недоліки планування освіти. В останні роки державна система освіти зазнала немало збитків внаслідок псування неоконсервативного підходу до дослідження проблеми взаємозв'язку "економіка - освіта".

Відзначається явна тенденція до скорочення обсягу державних податкових надходжень, які виділяються на освіту, і до збільшення частки освітніх послуг, які забезпечуються приватним сектором.

Основні зміни, які все ж таки відбуваються у вищій школі України, автор викладає таким чином:

- система прийняття до вузів починає віддавати перевагу меритократичним критеріям відбору студентів;

- організація і визначення навчальних програм більше не залежать від центрального керівництва. Це обов'язок вузу та його професорсько-викладацького складу;

- повернення до принципів академічної свободи й університетської автономії супроводжується істотним розширенням і диверсифікацією колективного представництва викладачів і студентів;

- політичну підзвітність у вищій школі заступила економічна, в результаті чого виникла необхідність радикального переосмислення фінансування вищої освіти;

- створення альтернативних університетів і інститутів свідчить про те, що на місцевому рівні (при загальнодержавній підтримці) прикладається достатньо зусиль, спрямованих на подальшу інституціональну диверсифікацію вищої школи України;

- проблеми фінансування вищої школи висуваються на перший план. Навіть якщо академічним інститутам буде рекомен-

довано самостійно вести фінансові справи й добиватися поліпшення становища шляхом, наприклад, стягнення плати за спеціальні програми чи мовні курси, надання консультативних послуг чи здійснення комерційних операцій з своїм рухомих чи нерухомих майном, державне фінансування залишається основним джерелом фінансування вищої освіти. Створення платних вищих навчальних закладів хоча й допоможе зняти гостроту цієї проблеми, але створить ще один осередок соціальної напруженості, посиливши соціальну й економічну нерівність (у тому числі й в сфері освіти).

У закладенні узагальнюються результати, на основі яких автор доходить висновку, що система освіти (вища школа) відчуває на собі тиснення з боку економічних, політичних, соціокультурних факторів і у взаємозв'язку "суспільство - освіта" останній відводиться підпорядкована роль. Реалізація вищою школою України своїх задач залежить від загального покращення економічного та політичного стану держави.

Основні положення і результати дисертаційного дослідження знайшли відбиття в таких публікаціях:

1. Языковая и образовательная политика Украины на фоне многосоставного общества // Політолог. вісник: Політ. думка в Україні: минуле і сучасність: Матеріали наук.-метод. конф. Ч.3. - К.: НМК ВО, 1993. - С.145-154.
2. Высшая школа Украины: проблемы обновления // Обновление высш. шк. - закономерность ее развития / Под ред. В.И.Астаховой.- Деп. в НИИ ВО 10.04.93, № 72- 93.- С.206-255.
3. Современная образовательная система: глобальные и национальные характеристики // Образование - интеллигенция - культура / Под ред. В.И.Астаховой. - Деп. в НИИ ВО 21.04.94, № 93- 94.- С.100-121.
4. Социальные последствия украинизации высшей школы // Высш. шк. в соц.-экон. и полит. системе о-ва: Тез. докл. межвуз. науч.-практ. конф. - Харьков: УкрЮА, 1992.- С.37-39.
5. Освіта як істотний фактор політичного життя у багатоскладовому суспільстві // Молодь у посттоталітар. суспільстві: укр. варіант: Тези допов. наук.- практ. конф. - Харків: ХПІ, 1993. - С. 106.
6. Освіта та можливий білінгвізм: перспективи східно-

українського студентства // Человек и политика: Тез. докл. и сообщ. научн.-практ. конф. - Харьков, 1993. - С. 136-137.

7. Багатокультурна освіта: за і проти // Другі політолог. читання: Анотов. програма. - Харків, 1993. - С. 39-40.

КУЗЬ О.Н. Высшая школа Украины в преддверии XXI столетия: состояние и перспективы развития. Рукопись: Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.06 - социология культуры, образования, науки. Харьковский государственный университет. - Харьков, 1995.

Защищается 7 научных работ, которые содержат теоретическое исследование особенностей функционирования высшей школы в условиях государственной независимости Украины и становления рыночных отношений. Установлено, что в современных условиях исходной функцией высшей школы является формирование интеллектуального потенциала общества; национальной интеллектуальной элиты. Выполнение этой функции осложняется, во-первых, экономическим и политическим кризисом в Украине и, во-вторых, влиянием специфических социокультурных противоречий, присущих украинскому обществу. Положения диссертации используются в учебных курсах по социологии и политологии, а также при чтении спецкурсов "Социология образования", "Научная организация труда студентов".

KUZ O.N. The higher school of Ukraine on the threshold of XXI century: the condition and the perspectives of development. Manuscript: The thesis for a candidate's degree in the sphere of sociology 22.00.06 - the sociology of culture, education, science. The Kharkov State University. Kharkov, 1995.

7 Scientific works, which contain theoretical research of the features of functioning of the higher school in the conditions of state independence of Ukraine and in the period of formation of the market relations, are defended. It has been determined, that the initial function of the higher school in modern conditions is the formation of the intellectual potential of the society; the national

intelligentsia, the elite. The realization of this function becomes complicated for the reason of the economic and political crisis in Ukraine in the first place, and for the reason of the influence of the specific social and cultural contradictions, which are inherent in the ukrainian community, in the second place.

The provisions of this thesis are used in the following courses of studies: the course of sociology and the course of the study of politics; and in the special courses "The sociology of education" and "The scientific organization of the labour of the students".

Ключові слова: освіта, система освіти, вища школа.

